

L'AUTOR I L'ÈPOCA

Joanot Martorell i el Tirant lo Blanc: vida i novel·la

La vida de Joanot Martorell és tan fascinant com la de Tirant lo Blanc, el protagonista de la novel·la homònima. Cavaller, militar, bandoler, cortesà, diplomàtic, viatger. L'escenari de la seva biografia és panoràmic: València, Barcelona, Mallorca, Sardenya, Sicília, Nàpols, entre els territoris de la Corona d'Aragó; Londres i Lisboa, a l'occident europeu, fins a Constantinoble (l'actual Istanbul) a l'extrem oriental. Tractà monarques i grans dignataris, i compartí experiències amb lladregots de camí ral. Va ser present en llocs de privilegi en moments decisius de la història política d'Europa, i va haver de governar una família conflictiva i resistir el temporal de l'endeutament econòmic i la ruïna patrimonial. Va llegir molt, i anà anotant i recopilant materials literaris fruit de les lectures. En els darrers anys de la seva vida, la memòria literària i la de tota una vida s'entremescen en l'escriptura. El resultat és una obra insòlita, creativa, original: la novel·la Tirant lo Blanc.

La família Martorell

Els avantpassats de Joanot Martorell arribaren al regne de València al segle XIII, arran de les conquestes de Jaume I. Provenien, amb tota probabilitat, de la vila de Martorell (a la comarca actual del Baix Llobregat) i devien formar part de la milícia senyorial o municipal, perquè no eren nobles. S'establiren a la zona de Gandia (a la comarca de la Safor), on van rebre cases i terres de conreu. Jaume I recompensava els homes d'armes que participaven en les conquestes amb la donació de propietats i privilegis als nous territoris ocupats. El repartiment, com s'anomenava aquesta pràctica, era al capdavant una política de colonització. Els nous senyors (els colons) feien conrear les terres als musulmans i exercien una funció de vigilància i control per impedir les revoltes o la fugida de la població sotmesa.

Gandia s'enriquí ràpidament i es convertí en un important centre comercial. Ben aviat, els reis li concediren privilegis per organitzar fires i mercats, fet que contribuï de manera favorable al seu desenvolupament econòmic.

Des del temps de Jaume I, Gandia havia estat domini de la família reial. El 1323, Jaume II el Just l'havia transmès en herència al seu fill, l'infant Pere d'Aragó, comte de Ribagorça i d'Empúries, el qual, al seu torn, en féu donació l'any 1359 al seu fill Alfons. Alfons IV (1332-1412), conegut com el Vell, fou comte de Ribagorça, senyor de Gandia, marquès de Villena i comte de Dénia. El 1399, a més, Martí I l'Humà li concedí el títol de duc per compensar la pèrdua del marquesat de Villena, que va passar a Castella. Gandia no era únicament un nucli econòmic pròsper, també era una vila amb cort. Alfons el Vell hi reunia poetes i artistes, estímul cultural que, anys a venir, es consolidà amb la família Borja.

Guillem Martorell, l'avi de Joanot, es beneficià d'aquestes circumstàncies. L'impuls econòmic de la ciutat li va permetre enriquir-se i ocupar càrrecs en l'administració municipal, fets que li aplanaren el camí cap a la cort. L'avi Guillem ingressà en la cort de Gandia, hi exercí distintes tasques (cavallerís, dispenser, procurador, etc.), es convertí en un home de confiança d'Alfons IV i formà part del seu consell privat. El marquès de Villena, senyor de Gandia, l'enviava sovint a la cort reial per tractar assumptes polítics o jurídics relacionats amb els seus dominis. Gràcies a aquestes missions, Guillem establí estrets i continuats contactes amb la cort reial.

El 1399, Guillem Martorell renuncià als càrrecs que tenia al ducat de Gandia i passà al servei de la monarquia. Martí I el nomenà receptor i col·lector general dels drets i els tributs de la corona al regne de València (1401). En segona instància, fruit també de la promoció social i la relació amb la casa reial, Guillem va ser adobat a cavaller (1402), com ja ho havia estat el seu pare. L'ingrés en la cavalleria comportava l'adquisició d'una sèrie de privilegis: formar part de les Corts i accedir als reglaments i a les pràctiques jurídiques dels cavallers (lletres de batalla, cartells de deseiximent, combats i bregues diverses). Les noves funcions reials van ser probablement el motiu pel qual la família Martorell va deixar Gandia i es va traslladar a València (1399-1400).

Per aquests anys, la situació econòmica dels Martorell era extraordinàriament solvent, fins al punt que feien préstecs monetaris al monarca, el qual, en agraïment i compensació, els anava concedint càrrecs administratius o judicials, que els reportaven més beneficis. La prosperitat econòmica desvetllà l'ambició per ascendir en l'estament social. Com tantes famílies enriquides i novingudes a la noblesa, el mitejà de què disposaven els Martorell per a la promoció social era la compra de propietats a fi d'augmentar el patrimoni (títols i terres eren senyal de noblesa). A l'inici del segle XV, van iniciar un seguit d'operacions d'adquisició de castells i senyorius que, a la llarga, es convertiren en un llast hipotecari que els va empènyer a la ruïna. Així, per exemple, el 1402 obtingueren la possibilitat de comprar el castell i la vila de Murla, a la vall de Pop (Marina Alta), a un preu força elevat, malgrat els privilegis que obtenien del rei Martí. Atès que no podien reunir tots els diners, es vengueren senyorius menors, gravaren amb censals (equivalents a les hipoteques modernes) altres propietats, contragueren deutes i, al cap d'uns quants anys, s'hagueren de vendre Murla, amb la consegüent pèrdua econòmica en l'operació de compra-venda. Anaren trampejant aquesta situació fins que un fet històric inesperat, però determinant, n'accelerà la caiguda.

El 1410 morí Martí I l'Humà sense descendència directa. El seu fill Martí el Jove, hereu legítim al tron d'Aragó, havia traspassat l'any anterior a Sardenya. Després d'una etapa d'interregne, el 1412, l'assemblea de compromissaris reunida a Casp (Compromís de Casp) va proclamar Ferran I d'Antequera, de la dinastia castellana dels Trastàmara, rei d'Aragó. Amb el canvi de dinastia, els Martorell, com molts altres llinatges, es van veure privats dels càrrecs administratius, una de les seves fonts d'ingressos més lucratives. Els Trastàmara van arribar a la Corona d'Aragó amb la seva cort, amb cavallers i funcionaris de confiança i amb familiars. No bandejaren pas els curials que havien servit els reis del Casal de Barcelona, però sí que hi havia més personal disponible i més pugna per la promoció cortesana. Alguns ministres van sortir-hi guanyant i altres perdent, com és el cas dels Martorell. Sense càrrecs, sense ingressos i oprimits per problemes econòmics, l'ensulsiada de la família es precipità.

Joanot Martorell

Joanot Martorell va néixer a la ciutat de València el 1410. El seus pares, Francesc Martorell i Damiata Abelló, s'havien casat el 1397. El matrimoni va tenir nou fills. Galceran, el primogènit, tenia un tarannà arrauxat i bel·licós. Lluís, canonge a Lleida, acumulà deutes i es trobà empaitat per creditors, arran de negocis foscos de sotamà del capítol de la Seu. Tan malament acabà, que les autoritats l'esborraren del necrologi de la catedral i li negaren els sufragis per la seva ànima en l'aniversari de la mort. Joanot, el nostre escriptor. Guillem, que va ser patró de galera. Jaume, que es caracteritzà per ser el més pacífic i el negociador en els conflictes familiars. De Jofre, se'n sap ben poca cosa. Pel que fa a les noies, Aldonça es casà amb Galceran de Monpau, amb qui tingué serioses desavinences conjugals. El marit la repudià i

ella abandonà la llar enduent-se roba i diners. Isabel fou la primera muller del poeta Ausiàs March. Finalment, Damiata fou seduïda, deshonorada i abandonada pel seu cosí Joan de Monpalau.

La trajectòria professional de Francesc Martorell corre paral·lela a la del seu pare Guillem. També serví en la casa senyorial de Gandia, fou adobat a cavaller, cambrer reial i exercí ambaixades diplomàtiques per a Martí I, a més de ser nomenat jurat de València.

Francesc Martorell participà en la primera campanya italiana d'Alfons el Magnànim per la conquesta de Nàpols (1420-1423), que reuní alguns dels poetes més importants del moment, com Andreu Febrer, Jordi de Sant Jordi i Ausiàs March, el qual aleshores iniciava la seva carrera com a poeta. Francesc s'allistà novament en la segona expedició itàlica (1434- 1435), ara amb els seus fills Galceran i Joanot. Aquesta operació armada experimentà un revés vergonyant el 5 d'agost de 1435 a l'illa de Ponça, on els genovesos derrotaren la marina aragonesa. Alfons el Magnànim, els seus germans els infants Joan i Enric, i 246 nobles van ser fets presoners i conduïts al duc de Milà, Filippo Maria Visconti. No ens consta que capturessin Francesc Martorell, Galceran i Joanot. Probablement les naus on anaven es dispersaren i aconseguiren d'arribar a Sardenya. Sí que podem afirmar, però, que, de ben jove, Joanot es va familiaritzar amb la guerra marítima, la qual posteriorment va descriure amb una extraordinària precisió en el Tirant lo Blanc.

A l'illa de Sardenya, i pocs dies després del desastre de Ponça, Francesc Martorell, ferit en combat i malalt, va redactar un segon testament en què, rellevant Galceran, instituïa hereu universal Joanot. El pare morí a finals d'any.

ELS EPISODIS AMOROSOS DEL TIRANT LO BLANC

Els cavallers de ventura

Tirant i els seus companys d'armes arriben a Constantinoble per auxiliar la ciutat, encerclada pels turcs, i prestar suport militar a l'emperador. Tirant, del llinatge de Roca Salada, de la Bretanya francesa en la ficció, ja és un cavaller famós. Ha aconseguit anomenada en el pas d'armes (justes i torneigs) convocat pel rei d'Anglaterra a Londres amb motiu de les seves noces. Ha combatut valentament per la Mediterrània i ha ajudat el gran Mestre de Rodes i els cavallers de l'orde de l'Hospital en el setge que, turcs i genovesos, havien posat a l'illa. Ha fet fora els enemics i els ha perseguit amb la seva flota naval. Pel que fa als seus orígens familiars i socials, se'ns en dona ben poca informació, la qual cosa és significativa. Tirant ha adquirit prestigi i posició social amb l'exercici de la cavalleria i de la vida militar, de manera que el currículum del personatge escau perfectament a la realitat cavalleresca del segle XV. Els cavallers mostren les seves capacitats i habilitats en els torneigs (i altres esportacles), que esdevenien aparadors resplendents i notoris on adquirien fama. Tot plegat era una carta de presentació per ser contractats posteriorment com a militars professionals –la carrera amb què obtenien beneficis econòmics (terres i diners)– i, també, per poder-se casar amb una hereva rica.

Tirant, requerit per l'emperador grec i a prec del rei de Sicília, acudeix a Constantinoble com a capitost d'una petita companyia de gent d'armes («cent quaranta cavallers i gentilhomes, tots com a germans en voluntat»). Tirant, Diafebus i els altres companys hi són molt ben rebuts. La situació de l'imperi és crítica, de manera que l'emperador i la població bizantina dipositen tota la confiança en aquests militars que desvetllen expectatives favorables per combatre els turcs. Això no obstant, tothom sap que els estrangers són cavallers de ventura que busquen fortuna amb l'exercici de les armes. Els forasters no són admesos a

palau entre els familiars del clan imperial. No hi tenen casa, de manera que viuen en una tenda de campanya. Tirant, Diafebus, Hipòlit van i vénen de palau, com Estefania i Plaerdemavida, que també es desplacen a la posada dels cavallers.

Cal tenir present la realitat de l'època per entendre les relacions entre els cavallers i les dones en la novel·la. Roger de Flor (el cabdill dels almogàvers en l'expedició catalana a Orient a l'inici del segle XIV), les peripècies del qual van ser també font d'inspiració per al Tirant lo Blanc i, en particular, per al seu protagonista, va pactar amb l'emperador de Bizanci, Andrònic II Paleòleg, les condicions de l'ajut militar. Aquestes condicions incloïen la mà de la princesa Maria, una neboda de l'emperador. Ramon Muntaner ens ho explica en la seva Crònica. No obstant això, és un error pensar que les dones eren un botí de guerra. Elles posaven el patrimoni i els cavallers, les armes amb què defensar i mantenir aquests patrimonis. Aquestes eren les regles del sistema social: donació de territoris, per tant, de dones en matrimoni, com a contrapartida al suport dels homes d'armes. En aquest sentit, les dones eren la moneda de canvi de què disposava un llinatge determinat per vincular els homes d'armes al seu servei, els quals eren indispensables per a la defensa del territori i, si fos el cas, per a la guerra.

La relació fulminant de Diafebus i Estefania és un bon exemple d'aquesta pràctica. El cavaller explora el terreny amb una retòrica galant, inicia l'atac –altrament dit festeig–, la donzella es fa pregar un sol instant, la princesa surt al pas amb arguments cortesos dilatoris, Estefania s'adona que la princesa retarda l'atansament del seu pretendent, i és aleshores que entra amb presses en una cambra, redacta l'albarà pel qual fa donació de les seves possessions a Diafebus, se'l posa a l'escot, surt de l'estança i s'ofereix a l'enamorat: el cos, la persona i totes les terres.

Estefania és òrfena i el seu padrastre l'ha desposseït de l'herència que a dreta llei li pertany. Arran de la mort del padrastre, l'ha recuperada i li cal urgentment algú per custodiar-la i defensar-la. Diafebus vol guanyar béns i Estefania necessita un cavaller valent; per tant, tots dos surten beneficiats d'aquesta relació. El fet que s'estimin o no és una qüestió que ara no ve a tomb.

A Constantinoble, tothom és conscient que Tirant i els seus homes són cavallers de fortuna, que faran la guerra, però que també buscaran la promoció social. Carmesina diu, en més d'una ocasió, que vol subvencionar Tirant perquè «en aquesta terra [ell] no té béns ni heretatge». El que ningú no sap és què estan disposats a fer els cavallers de ventura per aconseguir els seus objectius, fins on arribarà la seva ambició, més enllà de complir els encàrrecs militars pels quals han estat requerits. Seran competents, honestos, cortesos, o, per contra, uns bergants, vils i abjectes caçafortunes? Probablement, no ho sap ni el mateix novel·lista.

Paraula en acció

Aquest enjòlit a què ens referim més amunt és present en tota la novel·la i afecta tots els personatges, masculins i femenins: de Tirant a Hipòlit, i de Carmesina a la Viuda Reposada. És un dels fils de la trama que, malgrat l'ambigüitat, li dona cohesió.

En primera instància, és present en la relació entre Tirant i Carmesina. La princesa és l'hereva de l'imperi grec. Tenia un germà, Hipòlit, que va ser mort a traïció, en ple combat, pel pèrfid duc de Macedònia. També té una germana, Isabel, casada a Hongria amb una bona dot per la qual renuncià a la successió de l'imperi. L'emperador és vell, està cansat i li cal ajut per dirigir l'imperi. Carmesina, doncs, és l'imperi: qui s'hi casi obtindrà la corona de Bizanci. Acceptem, per endavant, que Tirant i Carmesina s'han

enamorat. Tanmateix, des del primer moment, aquest amor singular genera dubtes en els personatges que hi estan implicats (Tirant i Carmesina); també, per motius diversos.

ELS EPISODIS AMOROROS DEL TIRANT LO BLANC- Ed. Castellnou